

УДК 338(497.1)"1945"
338.124.4(497.1)"1945"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2020.2.ili.107-138>

Оригинални научни рад

Примљен: 13. 11. 2019.

Прихваћен: 11. 5. 2020.

Саша ИЛИЋ
Народна банка Србије
sasa.ilich@gmail.com

Крах политике зарада и цена у лето 1945. године

АПСТРАКТ: У раду се приказује лутање нових власти ДФЈ у питањима политике зарада и цена и неспособност да се уравнотежи однос новчаних примања и снабдевања становништва основним животним потроштинама. Мноштво организационих напора и обимна нормативна делатност у условима општег сиромаштва, разорености привреде и недостатка кадра нису стабилизовали стање, а власт је својим несналажењем допринела краху цена у лето 1945. године.

Кључне речи: зарада, цена, снабдевање, црна берза, контролисано тржиште, потрошачка корпа, Демократска Федеративна Југославија

Увод

Окончање Другог светског рата и реинтеграција раније окупираног, анектираног или стављеног под марионетску управу југословенског простора нису донели брзо сређивање унутрашњих прилика. Услед ратних разарања, проређивања и осиромашења становништва и новим властима и креаторима економске политике из редова Комунистичке партије Југославије (КПЈ) нејасних путева обнове и развоја, уравнотежење привредног и социјалног живота одвијало се споро. Осећање еуфорије због победе, стицања политичке моћи и уверења да се ствара праведнији свет и жеља да се узансима нове (комунистичке) идеологије прекомпонују политички, економски и друштвени живот, мешали су се са недовољним управљачким, организационим и стручним искуством, а тврдо придржавање за туђе ша-

блоне погодовало је доношењу непрецизних, па и конфузних одлука које су пре водиле девијацијама него сређивању прилика. Ипак, послератни хаос није био спецификум Југославије, већ је представљао део шире слике централне и источне Европе у којој је, како примећује И. Беренд, историјски континуитет био, под дејством ратних разарања, страдања становништва и компромитације или урушавања старих режима, снажно поремећен.¹ Под таквим условима не изненађује појава лутања у политици зарада и цена.

Цена је, према дефиницији, новчани израз вредности робе, односно количина новца која се плаћа при куповини неког добра (производа, услуге).² У тржишним системима привређивања њу одређује више сложених феномена, међу којима је најзначајнији деловање понуде и тражње. У централно-планском систему, који се градио у Југославији, цене су биле административне и производ одлука државних органа, а њихова нереалност је утолико била већа уколико се њима, сем заштите јавног интереса, настојала на вештачки и брз начин створити акумулативна способност привреде.³ Цене, заправо, не би требало да буду у фокусу комунистичке државе, јер је њен исходни оквир подразумевао расподелу добара и услуга према потребама. Међутим, бољшевички покушај *ратног комунизма* показао се неуспешним, па су прокламовањем *нове економске политике* (1921. године) враћени елементи тржишта, међу којима и новчана вредност робе. Наслоњена неупитно на совјетску праксу, југословенска комунистичка власт није гајила илузије о укидању цена и било је јасно да се њима, иако су представљале инструмент тржишне еко-

1 Ivan T. Berend, *An Economic History of Twentieth-Century Europe: Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 151.

2 Zoran Pjanić „Cena“, *Ekonomski leksikon*, (Beograd: Savremena administracija, 1975), 116.

3 Пољопривреда, најјача грана привреде, одређена је да финансира индустријализацију, па је власт одредила ниске цене пољопривредних и високе цене индустријских производа. Прерасподелом остварене масе вредности у пољопривреди створена је првобитна акумулација социјалистичке привреде. Слична метода коришћена је у Краљевини Југославији, па и раније током раних фаза развоја капитализма у јужнословенским областима. Vladimir Stipetić, „Cene poljoprivrednih proizvoda“, *Ekonomski leksikon*, 124; Davor Savin, „Administrativne cene“, *Ekonomski leksikon*, 3; Срђан П. Милошевић, „Аграрна политика у Југославији (1945–1953)“, (докторска дисертација, Београд: Филозофски факултет, Одељење за историју, 2015), 96, 215–225.

номије, мора бавити.⁴ Још шире од тога, није се доводило у питање да ће Југославија ићи совјетском стазом гигантске индустријализације, планирања укупне структуре и обима производње и замене тржишта централном дистрибуцијом (без укидања цена и новца). Цена је требало утврђивати у складу са потребама политике, а такав административни систем одражавао је схватање да је држава овладала законом вредности. Акумулација на централној основи требало је да створи услове за пуну планску привреду, па су новац и цене на релацији држава–становништво добили ограничену тржишну функцију оличену најпре у регулацији потрошње.⁵

Зараде – цене – снабдевање: у потрази за равнотежом

Свака неправилност у политици цена брзо оставља негативне ефекте на велики круг припадника одређене друштвене заједнице, па су лоше последице утолико веће уколико је заједница начета неповољним социјално-економским и политичким факторима. Пред крај и непосредно након рата, у Југославији такви фактори нису недостајали. Економска криза тешко је погодила већину становништва и нове власти морале су се суочити са решавањем питања огромног броја грађана у лошем материјалном положају.

Како је записао Иван Милутиновић, повереник за привреду и заменик повереника за финансије Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ), још је на заседању АВНОЈ-а 1943. године расправљано о питању цена. Он се тада декларативно заложио за слободну трговину и формирање цена према понуди и тражњи, што је и поновио у предлогу дефинисања главних задатака привредних повереништава од 30. априла 1944, међутим, такав концепт није било могуће спровести због рата и шпекулација, па је утврђено да се при-

4 Совјетска теорија и даље је сматрала новац и цене буржоаским инструментима који су у држави социјализма нужно зло, па се доказивало како њихова функција у капитализму и социјализму није иста. Видети: И. Д. Злобин, *Капиталистички и совјетски новац*, Билтен Народне банке ФНРЈ, (Београд, 1948), сачувано у: Архив Народне банке (АНБ), Фонд 1/III (Народна банка Југославије 1945–1992), Послови анализа и истраживања (АИС) [серија у поступку архивистичке обраде].

5 Berend, *An Economic History*, 156, 160; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I–III, (Beograd: NOLIT, 1988), III/89.

мене извесне рестриктивне мере и контрола цена.⁶ Потом је председник НКОЈ-а Јосип Броз Тито, 6. октобра 1944. из Крајове тражио податке о највишим ценама брашна, хлеба, одеће, обуће, дувана и шибица са црне берзе, како би совјетским стручњацима који су радили на дефинисању курса будућег југословенског новца омогућио квалитетне информације.⁷ Рано интересовање за проблематику цена, као дела питања снабдевања у целини (што је оличено у дефинисању организације и задатака Повереништва за исхрану, 28. септембра 1944)⁸ ипак није значило да ће нова власт током рата наћи начин да стабилизује стање. Напротив, јачању кризе допринела је и сама слабом организацијом снабдевања⁹ и неселективним мерама реквизиције, секвестрације и конфискације које су, сем имовине непријатеља и његових сарадника, погодиле и многа друга имућнија лица и посредно или непосредно осиромашиле становништво у целини.¹⁰

6 *Zapisnici NKOJ-a i Privremene vlade DFJ 1943–1945*, prir. Branko Petranović, Ljiljana Marković, (Beograd: Memorijalni centar „Josip Broz Tito“, 1991), 283, 301 (prilozi 26, 29). - Повереник је предлагао да се цене утврђују само ограничено и то након детаљне анализе.

7 Josip Broz Tito, *Sabrana djela, 6. oktobar – 15. novembar 1944*, tom 24, prir. Milovan Dželebdžić, (Beograd: NIRO Komunist i BIGZ, Zagreb: Izdavačko knjižarsko preduzeće Naprijed, 1982), 12, 250.

8 Већина повереништава, формираних још на II заседању АВНОЈ-а, 29. XI 1943, почела је да добија јаснији делокруг и структуру тек када су борбе за ослобођење Србије створиле завидну територију под контролом партизана, од средине августа 1944. (здравље 18. VII, унутрашњи послови 19. VIII, финансије 24. VIII, индустрија и трговина 16. IX, пољопривреда 22. IX и исхрана 28. IX). Tito, *Sabrana djela*, tom 24, 388–406, 424–429, 436–452.

9 НКОЈ је још половином децембра 1944. приметио да су предлози које су за обезбеђење помоћи Управе за помоћ и обнову Уједињених нација (Унра) састављали домаћи стручњаци били нереални јер су неки артикли тражени у претераним количинама, а други, иако неопходни, уопште нису тражени. Поред тога, предлози су рађени споро и постојало је неповерење између нових власти и Унре, па је прва помоћ стигла тек у фебруару 1945. *Zapisnici NKOJ-a*, 67, 190–191. О некоординацији приликом обраћања органа ДФЈ Унри видети: Архив Југославије (АЈ), Фонд 17 (Министарство индустрије ФНРЈ)-160-161, акт I бр. 6173, 2. 6. 1945.

10 Казнене мере одузимања имовине патиле су од великог степена арбитрарности. Секвестрирана су предузећа чији су власници били „у служби окупатора“ и „непријатељски се односили“ према НОБ-у а да није јасно назначено шта ти појмови тачно означавају. С друге стране, остављено је да се коначна судска одлука о секвестрацији донесе на основу прописа који још нису били усвојени. Tito, *Sabrana djela*, tom 24, 405–406 (prilog 64).

Комунистичка партија Југославије је себе видела и представљала као носиоца права и заштитника радника, као авангарду радничке класе, па није могла остати имуна на њено сиромаштво. Стога су међу првим мерама на побољшању економског положаја запослених радника и службеника биле одлуке НКОЈ-а о привременом регулисању припадности, мада радници, чиновници, па ни војска, нису све до краја 1944. исплаћивани.¹¹ Убрзо након седнице НКОЈ-а од 17. новембра 1944, на којој је расправљано о привредним питањима, порезу и зарадама запослених, на којој је Тито тражио да се најниже наднице и плате „процентуално много“ повећају и седнице од 30. новембра на којој је повереник трговине и индустрије Андрија Хебранг изнео предлог одлука о зарадама (уз констатацију да у том тренутку плате чиновника „не обезбеђују ни потребан минимум“), већ 1. децембра 1944. регулисане су зараде запослених у државном сектору, а сутрадан и у још увек доминантном приватном.¹²

Првом су одлуком, у односу на стање од 1. новембра 1944, бруто плате службеника повећане у обиму од максимално 50% (за примања преко 8.000 динара)¹³ до 172% и више (за најнижа примања, до 2.200 СНБ динара), а наднице радника од највише 85% (за дневнице од преко 200 динара) до 150% и више (за дневнице до 80 СНБ динара). Регулисана је и исплата дечјег додатка свим запосленим лицима (400 динара, уместо раније исплате само службеницима

11 У погледу цена и новца владао је пред крај 1944. године хаос. Услед опште оскудице, слободна продаја робе била је забрањена (мада се на црној берзи све могло набавити), замро је робно-новчани промет, а становништво је потрешитицама снабдевано посредством централних органа. Радмила Радић, „Друштвено-економски положај радничке класе у Србији у периоду од 1945. до 1950“, *Токови револуције XX–XXI*/1988, 17.

12 *Службени лист ДФЈ* 2/1945 и 3/1945; Записник са седнице НКОЈ, од 17. 11. и 30. 11. 1944. године, *Записници НКОЈ-а*, 60–65.

13 Нове власти нису располагале својом валутом. На територији ослобођене Србије коришћен је динар марионетске Српске народне банке (даље: СНБ динар), а као законито средство плаћања признати су још мађарски пенго (pengő), НДХ куна и бугарски лев, чији је курс утврђен одлуком Повереништва финансија од 20. I 1945. године (1 пенго – 25 СНБ динара, 1 куна – 0,5 динара, 1 лев – 2 динара; *Сл. лист ДФЈ* 9/1945). Прву емисију новца нове Југославије није обавила Народна банка већ државне структуре, а штампање и ковање новца обављено је у СССР-у. Тим је новцем мењан окупациони и квислиншки новац након проглашења замене априла 1945. *Željko Stojanović, Nacionalni katalog novčanica Srbije i Jugoslavije*, (Београд: Sanimeх, 2007), 125; Јован Хаџи-Пешић, *Новац Југославије 1944–1992*, (Београд: Народна банка Југославије, 1995), 7, 19–20, 39–41.

150–290) и укинути су ограничења о примањима жена и специјални додаци (награде, хонорари, тантијеме и сл., изузев трошкова службеног путовања и накнаде за нарочито тешке и по здравље и живот опасне послове).¹⁴

Другом одлуком, која се примењивала од дана ослобођења места, изједначене су наднице мушкараца и жена, регулисани су исплата дела зараде у натури, награде за пребацивање нормe, зараде младих радника, радница и шегрта, плаћање рада недељом и празником (увећано за 50%) и породичних додатака (5–20%, зависно од броја деце) и осетно су повећане бруто зараде. Радницима у Београду (I рејон) зарада је порасла за 150%, у седиштима обласних народноослободилачких одбора и индустријским местима (II рејон) за 120%, у осталим местима (III рејон) за 100% и прописане су најниже сатнице. За сат рада у Београду необучен радник могао је добити најмање 60 СНБ динара, а стручан 75, у II рејону сатнице су износиле 48–60, а у III рејону 40–50 СНБ динара. Службеничке зараде такође су повећане од 10% (примања преко 16.000), до 100% (плате до 6.000 СНБ динара).¹⁵

У складу са новим прописима државни службеници су могли зарадити месечно 6.000–12.000, а приватни 12.000–16.000 и више. Државни радници могли су дневно да зараде 200–370 (месечно 5.000–9.250), а приватни 320–600 СНБ динара (месечно 8.000–15.000). Међутим, бруто приходи умањивани су на име пореза, пререза и доприноса за пензијско и здравствено осигурање за 20–35% (зависно од висине), што је чинило нето плату државног службеника од 4.800 до 7.800, а плату државног радника од 4.000 до 6.000–6.500 динара. Приватни службеници стајали су нешто боље са зарадом између 8.000–9.000 и 11.500–12.000, а радници између 6.000–6.400 и 10.000–11.000 СНБ динара.¹⁶

14 *Сл. лист ДФЈ* 2/1945.

15 *Сл. лист ДФЈ* 3/1945.

16 У питању су процене вредности пошто су се стопе оптерећења зарада знатно разликовале, као и висина примања. Упоредити прописе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (КСХС), односно Краљевине Југославије (КЈ) о порезима, пензијском и здравственом осигурању који су примењивани у најранијем периоду након ослобођења, до доношења одговарајућих прописа ДФЈ, односно ФНРЈ, а сагласно одлуци о укидању правних прописа донетих за време окупације. *Сл. лист ДФЈ* 4/1945; *Службене новине КСХС* 2/1920, 184/1921 и 29/1928 VII; *Службене новине КЈ* 224/1930 LXXVIII.

Почетком јануара 1945. у Београду специјалистички обучен и искусан радник могао је зарадити 10.000–12.000, али његови трошкови живота досегли су 13.887 динара. Услед лошег снабдевања, готово парализе тржишта артиклима широке потрошње, он је био принуђен да се снабдева на црној берзи, где су цене вртоглаво расле. Векна хлеба је са 80, поткрај октобра, поскупела на 100–240 динара у децембру. Истовремено килограм меса се продавао за 600 (брutto-надница најбољег *приватног* стручног радника), масти за 1.000, литар млека за 100–200, а јаје за 30–50 СНБ динара. Стање је компликовала диспропорција у ценама између различитих подручја у земљи, која је прелазила 200% (килограм пшенице у Врању износио је 450, а у Новом Пазару 1.400). Појединих артикала, попут одеће и обуће, није било на легалном тржишту, па су расле цене половних ципела и гардеробе. Посебно је било тешко рударима, чије солидне зараде нису омогућавале прехрану јер су рудници били у пасивним крајевима, где је цена хране била превисока.¹⁷

На почетку 1945. године, док су многи крајеви још били под окупацијом, извори снабдевања били су скромни. Потребе становништва и државе подмириване су претежно из домаћих извора (новац из ванредних прихода и из обртног капитала Главне државне благајне, а храна из Војводине), из помоћи Унре, а мању количину жита, намирница, уља, петролеја, гуме, обуће, војне опреме и лекова послали су у виду помоћи СССР, Румунија и Бугарска. Ипак, била је то кап у мору и брзо се показало да децембарске одлуке о припадностима запослених нису постигле циљ. Сем недостатка робе и недовољних прихода, стање су отежавала и велика кашњења при исплати зарада и социјалних давања.¹⁸

17 *Сл. лист ДФЈ* 2/1945; Tito, *Sabrana djela*, том 24, 35; Радић, „Друштвено-економски положај“, 28–29; Milenko Filipović, *Obnova naše industrije: prvi bilans*, (Београд: Синдикална библиотека, 1946), 19–20; Саша С. Илић, „Страни радници и стручњаци у привреди Југославије 1945–1950. године“, (докторска дисертација, Београд: Филозофски факултет, Одељење за историју, 2018), 79.

18 АНБ, 1/III, АИС, Одлука о предрачуну расхода и прихода за I 1945, Повереништво финансија бр. 136, 1. 1. 1945; Радић, „Друштвено-економски положај“, 28–29; Илић, „Страни радници“, 334. О првој помоћи из Бугарске видети: Tito, *Sabrana djela*, том 24, 208, а о совјетској испоруци 50.000 (уместо очекиваних 500.000) тона жита: *Zapisnici NKОЈ-а*, 181–182 (пар. 200). Покушај добијања помоћи путем америчког програма о зајму и најму (*Lend-Lease*) пропао је услед заоштравања тршћанске кризе (април–мај 1945). *Zapisnici NKОЈ-а*, 181 (пар. 198).

За укупно сређивање стања, сем ослобођења земље, било је важно обновити привредне капацитете и сагледати правце развоја, обезбедити спољну подршку и трговинску размену са иностранством, уредити финансијски и унификовати монетарни систем. Мере ка таквим циљевима биле су ангажовање масе расположивог становништва на обнови постројења и инфраструктуре, формирање централног органа планске привреде (Привредни савет је основан 14. децембра 1944),¹⁹ повезивање са иностранством путем закључења Уговора о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи са СССР-ом, 11. априла 1945.²⁰ и потписивања споразума влада у Београду и Москви о узајамним испорукама робе од 13. априла 1945. (споразум је био махом начелног карактера, али је за ДФЈ био политички важан),²¹ затим уређење фискалног система путем доношења финансијских одлука и закона и прикупљања пореза (обезбеђење буџета),²² као и сређивање монетарних прилика кроз замену окупацијског и квислиншког новца динаром ДФЈ. Последња активност, која је директно утицала на средства којима је становништво располагало, отпочела је у априлу 1945. године, када је утврђен курс за замену према којем је динар ДФЈ вредео 20 СНБ динара.²³

Унификација новца требало је да створи услове за јединствену финансијску политику и делотворно убирање државних прихода. Међутим, услед наследне економске основе, слабе организације привреде, ниске продуктивности и великих трошкова, финансијски закони за 1945. годину предвидели су замашне стопе буџетског дефи-

19 *Zapishnici NKОЈ-а*, 66–67; *Сл. лист ДФЈ* 1/1945.

20 *Сл. лист ДФЈ* 40/1945.

21 Повезивање са СССР-ом изазвало је подозрење и политичко и економско удаљавање Велике Британије и САД-а од ДФЈ, па се брзо појавио захтев за плаћањем дела ратне помоћи. *Zapishnici NKОЈ-а*, 93–95, 204–205 (пар. 281); Бранко Петрановић, „Југословенско-амерички односи 1945–1948“, *Токови историје* 1/1988, 97.

Власт СССР-а није била шкрта у обећањима, али је реализација помоћи далеко подбацила за очекивањима и то не само у завршници рата и раном послератном периоду већ и доцније. Саша Илић, „Од наде до разочарања – помоћ Совјетског Савеза у изградњи југословенске привреде (1945–1948)“, *Годишњак за друштвену историју* 1/2016, 37–62.

22 *Zapishnici NKОЈ-а*, 61; *Сл. лист ДФЈ*: 4, 5, 7 и 20/1945.

23 Према Закону о повлачењу и замени окупацијских новчаница (5. IV 1945), утврђен је и курс других валута: 1 динар вредео је 40 куна у Срему, 142,8 куна у остатку НДХ, 10 лева и пенга, 3,33 лире (италијанске, квислиншке и Денарног завода Словеније), 2 албанска лека и 0,4 албанска франка. *Сл. лист ДФЈ* 23/1945.

цита, који су у реализацији знатно повећани. У финансијском закону за период од априла до јуна пројектован је дефицит од 775.000.000 ДФЈ динара, који је реално нарастао на 2,77 милијарди, а у закону за другу половину године предвиђених 2,7 милијарди динара, услед подбачаја прихода и ванредних расхода за обнову, откуп жита, кредитирања неуспешних предузећа, дотација федералним владама, трошкова војске и демобилизације, порасло је на 9,14 милијарди.²⁴

Замена новца и материјално стање запослених узроковали су доношење новог прописа о зарадама, разрађеног према *разредима скупоће*. Привремена влада ДФЈ је 20. априла 1945. донела јединствену уредбу о регулисању плата и надница у државним предузећима и приватним предузећима, установама и организацијама (унификовање зарада учињено је како би се смањило прелазак радника из државних у приватна предузећа), као и уредбу о припадностима савезних (у основи и републичких) државних службеника.²⁵

Сада је радник у предузећу могао у III разреду скупоће (најмање плаћеном) месечно зарадити 1.300–1.500 динара за неквалификован рад и 1.800–2.200 динара за квалификован рад. У II разреду плате су износиле 1.500–1.900 и 2.100–2.700 динара, а у I разреду 1.800–2.000 и 2.500–3.200 динара. Пословође, предрадници и „нарочито“ квалификовани радници могли су очекивати око 2.200–2.600 динара у III разреду скупоће, 2.700–3.800 динара у II разреду и 3.200–3.800 динара у I разреду, а радници на тешким и опасним пословима добијали су још по динар на сат (200 динара месечно). Плате намештеника ограничене су на 1.800–2.600 динара за помоћно техничко особље, 1.900–3.000 за стручно административно и техничко особље, 2.200–2.600 за приправнике, 2.400–3.200 за ниже помоћнике, 3.200–4.000 за више и 4.000–4.600 за самосталне помоћнике, 4.600–5.200 за посебне руководиоце, 5.200–6.000 за опште руководиоце и преко 6.000 за изузетне стручњаке (у II разреду плате су биле ниже за 15%, а у III за 30%). Коначно, савезни чиновници примали су између 1.800–2.400 (служитељи) и 6.000 динара (чиновници I положајне групе).²⁶

24 Буџети у: *Сл. лист ДФЈ* 20 и 55/1945. Завршни рачуни и анализе у: АНБ, I/III, АИС, завршни рачуни 1944/45. (по периодима), Рачун ФНРЈ 1945, анализа реализације буџета 1944/45. (по периодима). Пошто није могло бити обезбеђено покриће, та су средства могла бити нађена само кроз пуштање у оптицај нових новчаница, што је генерисало инфлацију. *Zapisnici NKOJ-a*, 200 (пар. 267).

25 *Сл. лист ДФЈ* 24/1945.

26 *Исто.* - Влада је због тешке ситуације одлучила 4. VIII 1945. да се рударима у јамама и топионичарима исплаћује још посебан додаток од једног до три

Израчунавањем аритметичке средине дошли бисмо до просечне радничке плате од 1.650 динара у III разреду, 2.000 у II разреду и 2.250 динара у I разреду, али с обзиром на изразиту доминацију неквалификованог радништва и велику превагу становништва села, вароши и мањих градова над житељима великих градова и индустријских центара, просечни радник Југославије пред крај рата и непосредно потом најближи је био примањима од око 1.800-1.900 динара, умањеним за порез и доприносе. Зависно од оптерећења (која су се тада кретала од 10% до 20%) реална зарада износила је између 1.500 и 1.600 динара. У исто време просечни намештеник или државни службеник је, услед другачије квалификационе структуре (већи проценат образованих у односу на укупан број запослених) и места становања (у већим градовима), био ближи аритметичком просеку примања читаве групе и могао рачунати са сумом од око 4.000 динара, умањеном за порез и доприносе (реално око 3.400 динара).

Истота дана када су регулисане плате и наднице, влада је донела и уредбу о утврђивању максималних откупних или производних цена житарица, брашна, сточне хране, махунарки, уљаних плодова, текстилних биљака, стоке за клање, масноћа, сирове коже, вуне, монополских производа (цигарете, дуван, цигарет-папир, шибице, со), услуга и индустријских и занатских производа.²⁷ Како би се искоренила црна берза 23. априла 1945. Председништво АВНОЈ-а је усвојило закон о сузбијању шпекулације и привредне саботаже. Постало је кажњиво повлачење робе из промета у циљу раста цене, прекорачење лимитираних цена, тражење високих цена ради стицања непри-

динара на сат. *Zapisnici NKOJ-a*, 105. Порез и доприноси за социјално осигурање били су и даље обрачунавани по прописима КЈ, а допринос за пензију за службенике утврђен је у оквирној вредности од 1%, па је укупно захватање од зарада било нешто ниже него раније. *Сл. лист ДФЈ*: 9, 11 и 29/1945.

- 27 Уредбом су одређене највише цене пшенице (2,20 динара за килограм), брашна (3,80), пасуља (3,90), грашка и сочива (6), пиринча (10), свиња (15-16), свеже сланине (23), масти (27), кутије цигарета (9-14), соли (4 дин.) итд. *Сл. лист ДФЈ* 24/1945. Још раније је Привредни савет (27. II 1945) обелоданио две одлуке о утврђивању цена угља, вуне, вунених отпадака и вуненог предива, као и решење о цени плавог камена (17. IV 1945). *Сл. лист ДФЈ* 8 и 22/1945. У међувремену је, од 23. II до 21. IV 1945, Уред за цене и наднице у већем броју одлука и решења утврдио цене сирове, сољене и суве коже, техничких уља, сапуна, масти за обућу, отпадака старе гуме, шећера и квасца, обуће, шумских производа, гумених артикала, ћумура, гвожђа и лива, предива и тканина од вештачке свиле, текстилних отпадака, хемикалија и боја, огревног дрва. *Сл. лист ДФЈ*: 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 21 и 24/1945.

мерене добити, продаја робе која не одговара предвиђеном и означеном квалитету или количини, промет робом супротан прописима ради постизања неоправдане користи, непрописно трговање племенитим металима и девизама, монополско договарање, препродаја и сл., а забрањене казне кретале су се од новчане, преко принудног рада (месец дана до 10 година) и конфискације (предузећа, радње, газдинства) до смртне.²⁸

Предлоге уредби о зарадама и о ценама влада је разматрала 19. априла 1945, с намером да се уравнотеже наднице и цене и формира „полазна тачка“ како би се утврдила њихова релативна зависност. Иако није било већих несугласица између партизанских и њима блиских министара и чланова владе из редова грађанских странака, евидентно је да полазишта са којих су даване опаске на уредбе нису била на истом нивоу рационалности. Коментар министра без портфеља Јурја Шутеја да уредба о ценама јесте стручно рађена, али да је упитно како ће се утврђене цене одржати јер је пристизање робе на тржиште ограничено а држава није у стању да га стално допуњује и да је извесна несташица поједине робе (јер ће сељаци новим динарима робу куповати, али своју неће продавати), министар индустрије Хебранг је прихватио, мада за решење проблема није предлагао економске мере, већ завођење строге рационализације продаје иако је знао да то неће уравнотежити тржиште, већ само ублажити ситуацију.²⁹ Истовремено, на примедбу потпредседника Милана Грола да је однос цена монополских производа према пољопривредним „ненормалан“ (на штету сељака), што може имати неповољне политичке реперкусије, Хебранг је одговорио да висока цена монополске робе служи за привремено попуњавање буџета јер порески апарат није развијен. Такав парафискални приступ потпредседник владе Едвард Кардељ је правдао нужношћу („Ми морамо прићи овим мерама“), а као брану неповољној реакцији сељаштва предлагао је политичку агитацију (убеђивање сељака да то прихвате као своју привремену жртву).³⁰

28 *Сл. лист ДФЈ* 26/1945. - О том закону влада је расправљала 21. IV 1945. Стављен је у процедуру за хитно доношење, а и тада је процењиван као „врло строг“. Према предлагачу текста Хебрангу, строгост је била у служби заштите народа од израбљивања „малог броја градских и сеоских шпекуланата и саботера“. *Зписници НКОЈ-а*, 91, 204 (пар. 280).

29 *Зписници НКОЈ-а*, 88–89.

30 *Исто*, 89. - На монополима је држава током 1945. зарадила око 3,35 милијарди динара или 37,3% свих буџетских прихода. АНБ, 1/III, АИС, анализа реализације буџета 1945.

Економско и телесно *жртвовање* сељака и радника („маказе цена“ на штету аграрних производа, реквизиција и *мобилизација* радних и превозних средстава и њихових власника, масовни радови са елементима принуде,³¹ откуп и сл.) било је незаобилазни фактор у промишљању и креирању привредне и социјалне политике, а могло је бити још теже да је прихваћен Хебрангов предлог да се радно време у земљи повиси на 10 часова,³² исто као што је прихваћено да су грешке у обликовању и спровођењу политике неминовне, а да је њихово настајање оправдано јер их генерише добра намера (рад за народ), као и да су оне мање него што су то били злочини које су у рату чинили „домаћи издајници“, како је то објашњавао Тито на седници владе 28. априла 1945. године.³³

Добра намера и мобилизација већине радно способног становништва на првобитној обнови привредних, саобраћајних и стамбених капацитета, која је требало да представља основу за рад осталих делатности, а нарочито за покретање трговине и организовање снабдевања основним потрештинама, нису могле бити довољни фактори да у условима оскудице и слабе организације обезбеде солидну производњу и снабдевеност.³⁴ Како би се организовало снабдевање војске и становништва Привредни савет је 15. маја 1945. донео уредбу о планској расподели и потрошњи робе и, на предлог министра трговине и снабдевања, сачинио преглед контролисаних добара. На списку су се нашли продукти пољопривредне производње (житарице, уљана семена, текстилне сировине, стока, месо, масноће, качкавал и сирова кожа), шумарства (огревно дрво, дрво за јамске потпоре, градњу и намештај), рударства (угаљ) и индустрије (брашно,

31 Масовне акције на обнови, базиране на физичком раду, подстицане су путем разних друштвено-политичких организација, а нарочито посредством Јединственог народноослободилачког фронта Југославије (ЈНОФ). Током 1944. више од 300.000 младих сакупљало је намирнице, а ЈНОФ је образовао радне батаљоне који су до априла 1945. уклањали последица рата. У батаљоне су *морали* да ступе мушкарци рођени 1900–1910. године, али због слабих успеха у раду они су укинати. Радић, „Друштвено-економски положај“, 17.

32 Исто.

33 *Zapisnici NKJ-a*, 94–95.

34 Мада су неки аутори у окончању првобитне обнове видели солидну основу за успостављање снабдевања основним прехранбеним производима, хаос на тржишту и експлозија цена намирница, одеће и обуће у лето 1945. показују да циљ у том тренутку још није био постигнут. Видети: Ibrahim Latifić, *Jugoslavija 1945–1990: Razvoj privrede i društvenih delatnosti*, (Beograd: Društvo za istinu o antifašističkoj narodno oslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941–1945, 1997), 15–16.

сточна храна, јестиво уље, тканине и њихови производи, кожа, гума, обућа, гвожђе, метал и метални производи, електротехнички предмети, грађевински материјал, шећер и со, горива и мазива, шпиритус, хемијски и дувански производи и шибице).³⁵ Коначно, прве мере за уравнотежење снабдевања, цена и трошкова живота заокружене су Одлуком о привременом разврставању места по разредима скупоће, која се примењивала од 1. јуна 1945.³⁶

Ка краху цена

Предузете мере, међутим, нису успоставиле баланс између зарада, трошкова живота и снабдевања. Реализација уредби које су регулисале плате и наднице патила је од многих недостатака, попут кашњења зарада, погрешног разврставања запослених и тежње радника и руководиоца предузећа за што већим бројем максималних надница. Стога је учинак прописа био скроман и није побољшао економски положај запослених.³⁷ Првобитни позитивни ефекти брзо су се изгубили и стање радника и укупног становништва било је из дана у дан све горе. Цене су наставиле да расту и њихово повећање водило је растројству тржишта.

Цена хране била је повољна једино у радничким мензама и *народним трпезама*, које су испочетка снабдеване конфискованом робом. Намирнице су се могле по прихватљивим ценама набављати и преко рејонских одсека за снабдевање на тај начин што су се породице уписивале и добијале књижицу код једног од снабдевача у

35 *Сл. лист ДФЈ* 32/1945.

36 У I разред сврстани су у Србији: Београд, Ниш, Крагујевац, Ужице, Нови Пазар, Косовска Митровица и насеља уз руднике Звечан, Бор и Зајача; у Хрватској: Загреб, Сплит, Ријека, Сушак, Пула, Задар, Шибеник, Госпић, Карловац, Делнице; у Словенији: Љубљана, Трст, Горица и Подгора, Цеље, Марибор, Целовец, Бељац, Трбовље, Јаворник-Јесенице, Тржич, Межица, Идрија, Крањ; у Македонији: Скопље са Жостовом и Охрид; у Црној Гори: Цетиње, средишта среских народних одбора (НО) и места тешко страдала у рату која немају саобраћајне везе; у Босни и Херцеговини: Сарајево, средишта обласних и окружних НО, места са више од 500 радника у индустрији и места са преко 100 запослених у рудницама (Бањалука, Бихаћ, Вареш, Добој, Зеница, Какањ, Мостар, Травник, Тузла). У II разред сврстани су средњи градови, индустријска насеља и места у којима је више од 100 рударских радника (изузев БиХ у којима је могло бити мање рудара) и сва остала места у Црној Гори, док су у III разред спадала сва остала места. *Сл. лист ДФЈ* 35/1945.

37 Радић, „Друштвено-економски положај“, 29–30; Илић, „Страни радници“, 80.

свом рејону. Тако је сваки Београђанин могао, почев од краја октобра 1944, купити дневно по 300 грама хлеба по цени од 50 СНБ динара за килограм (2,5 будућих ДФЈ динара). Коначно, од децембра 1944. почело се са оснивањем набављачко-потрошачких задруга које су укључивале у чланство запослене и породице бораца НОБ-а, а посредством којих се за чланарину у износу од 3.000 СНБ динара могла набављати храна, али и кредити, по повлашћеним ценама. Ипак, такав вид олакшаног снабдевања солидно је организован само у Београду и тек неколико других градова. Током пролећа 1945, након што је потрошено жито које је стигло из СССР-а, раст цена захватио је не само слободно тржиште (где је килограм хлеба већ достигао 240 СНБ, или 12 ДФЈ динара), већ и на обезбеђено. Истовремено, број корисника обезбеђеног снабдевања и јавних или колективних мензени издалека није одговарао броју становника и, што је још горе, количине намирница на обезбеђеном тржишту биле су знатно ниже од потреба. Максимирање цене хлеба (на 150 СНБ динара), које су власти увеле доста рано, као и забрана његове продаје на пијацама и на улици, нису довели до очекиваних резултата и тржиште тим артиклом није се стабилизовало.³⁸

Априла 1945. забрањено је печење хлеба и луксузног пецива од белог брашна и уведен једнообразни хлеб (убрзо назван *синдикални*), сачињен од 70% пшеничног и 30% кукурузног брашна (по цени од пет ДФЈ динара у Београду). Хлеб не само што је био лошег квалитета и што је продаван бајат већ га и није било довољно. Несташица и слаб квалитет ипак нису утицали да се тренд раста цена заустави па ће до јуна, према подацима Државног статистичког уреда (који су се понекад разликовали од података других органа), *синдикални* у Београду поскупети на шест, а до јула на седам динара (према Привредном савету на 7,5 динара). Током јуна 1945. раст цена хлеба, зависно од места, кретао се од 14,2% (у Зајечару, са 3,5 на 4 динара) и 20% (у Крушевцу, са 5 на 6 динара), преко 50% (у Јагодини, са 3 на 4,5 динара), до чак 100% (у Ужицу, са 5 на 10 динара). Једино је Шабац остао стабилан са ценом од четири динара за килограм.³⁹

Није другачије било ни са осталим намирницама. Маст, која је поткрај 1944. на црном тржишту коштала 1.000 СНБ динара за кило-

38 Радмила Радић, „Обнављање синдиката и положај радничке класе у Србији последњих дана рата“, *Токови револуције* XIX/1986, 345, 354–355.

39 *Исто*, 354; АЈ, Фонд 40 (Привредни савет Владе ФНРЈ)-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945.

грам, за пола године вредеће 100 ДФЈ динара на легалном тржишту (2.000 СНБ дин.), а у августу 140. Месо је са 600 СНБ динара из децембра 1944. поскупело на 900 до фебруара 1945, да би после замене новца износило чак 80 ДФЈ динара (1.600 СНБ дин.), али на легалном тржишту, на којем несташице нису јењавале. Кромпир који је почетком године на црном тржишту вредео 50 СНБ динара за килограм, а у фебруару 100, у јуну је коштао исто толико, али на обезбеђеном снабдевању (пет ДФЈ дин.), да би усред сезоне, у августу, поскупео на осам динара. Тако је полугодишњи раст цена на обезбеђеном снабдевању, у зависности од производа и места, износио најмање 200–300% у односу на цене са црног тржишта на почетку 1945. године. Реални раст цена на црно заправо је био још два до три, а за поједине производе десет и више пута већи (шећер у коцкама је у Београду 1. јула на легалном тржишту коштао 19 динара, а на црном 480). Још горе од раста цена било је то што на обезбеђеном снабдевању нису могли да се нађу потребни производи. Према информацијама које је имао Привредни савет на дан 1. јула 1945. од 21 прехранбеног и индустријског производа узетог ради поређења цена у неколико најзначајнијих градова (Београд, Нови Сад, Скопље, Загреб и Сарајево), аутор табеле је у делу који се односи на Београд унео нормиране цене за трећину производа, док су за остале наведене само цене на црном тржишту, што сугерише да тих производа није било на легалном тржишту или их је било у количинама које нису вредне помена. Истовремено, према проширеној корпи основних потрепштина, која је садржала 28 производа и чије је цене Државна хипотекарна банка на десет дана достављала Народној банци, чак је и на црном тржишту недостајало око половине пописиваних артикала. Током јула и августа у Земуну девет производа са таквог пописа није се могло купити ниједном (говедина, кукурузно брашно, јестиво уље, дуван, гас, ексери, пасуљ, кисели купус и со). Криза је била толика да су радници напуштали посао и данима трагали за намирницама како би породицама обезбедили егзистенцију.⁴⁰

Карактеристике тржишта

Доминација слободног тржишта не омогућује да се сасвим прецизно представе цене неких производа, јер су на њихово форми-

40 Радић, „Обнављање синдиката“, 354; АЈ-40-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945; АНБ, 1/III, АИС, Преглед цена на мало, VII и VIII 1945.

рање утицали многи фактори: удаљеност извора и приступачност робе, степен индустријализације, географско поднебље, величина и развијеност насеља итд. Стога је исти производ у различитим местима имао другачију цену, а обим тих разлика прелазео је 200%. С друге стране, евиденције које је водила држава, услед турбуленција на тржишту, непостојања јасне методологије и недовољне способности или немотивисаности кадра, често нису биле прецизне. Ипак, трендови кретања су „ухватљиви“ и у релативном смислу мерљиви, што је за представљање слике о ценама довољно.

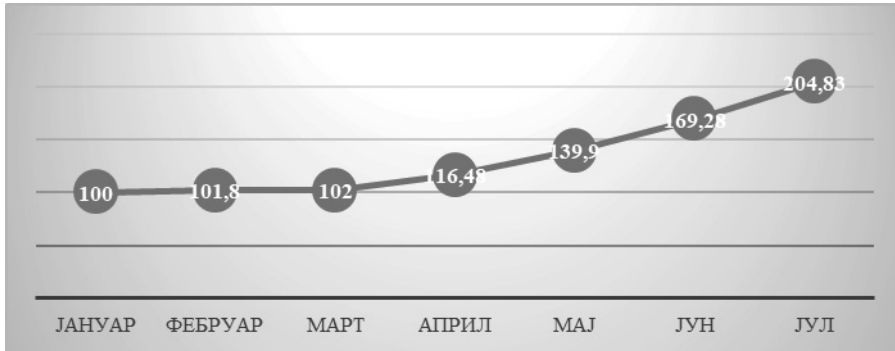
Стање на тржишту у лето 1945. године обележило је неколико особености: цене су наставиле да расту у несмањеном темпу, постојала је велика разлика у ценама и њихово јако колебање према месту и времену, оштар недостатак индустријских производа намењених широкој потрошњи довео је до заостајања раста њихових цена према продуктима пољопривреде („маказе цена“ ишле су у супротном смеру од очекиваног), спољна трговина је имала ефекте на пораст цена, слободно тржиште превладало је над контролисаним и приватни сектор је постао јачи од државног и задружног. Те карактеристике превасходно су се односиле на Србију и Војводину, али њихово дејство је имало просторно знатно шири ефекат. Превласт слободног тржишта у Србији утицала је не само на раст цена пољопривредних производа у Војводини већ и индустријске робе у Хрватској, па и на укупан раст неконтролисаног тржишта у другим крајевима ДФЈ.⁴¹

Према подацима које је имао Државни статистички уред, трошкови живота (*цене*) расли су месечно између скромних 1,8% у фебруару (у односу на јануар) и 0,2% у марту, преко 14,2% у априлу, до чак 20,1% у мају и 21% у јуну и јулу. Прерачунавањем таквог месечног раста у јединствен индекс за читав период добија се укупни пораст од чак 204,83% (графикон 1). Та бројка, међутим, није реална, јер статистички узорак трошкова живота, који је требало да садржи све предмете најшире потрошње, није укључио текстил и обућу којих на тржишту готово да није било.⁴²

41 АЈ-40-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945. и Цене и ситуација на тржишту, 1945; Радић, „Обнављање синдиката“, 357.

42 АЈ-40-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945. и Цене и ситуација на тржишту, 1945.

Графикон 1: Индекс цена јануар–јул 1945. године
(јануар=100%)

Извор: АЈ-40-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945.

Само током јуна 1945. трошкови живота у највећим градовима према званичним подацима (ускраћеним у тачности за део робе из асортимана индустријских производа), порасли су за 11,7% у Београду, 11,45% у Скопљу, 25,04% у Љубљани и чак 32,24% у Новом Саду.⁴³ Толики пораст трошкова живота у Новом Саду последица је енормног извоза хране из Војводине. С друге стране, релативно умерен раст цена у Београду био је последица појачаног снабдевања храном из Војводине.⁴⁴

Друга карактеристика тржишта основним производима у лето 1945. било је огромно *колебање цена и њихова разлика зависно од места*. Црни хлеб се на слободном тржишту продавао 1. јула 1945. за 3,8 динара у Новом Саду, 6,5 у Скопљу, 6,67 у Загребу, 7,5 у Београду и чак 48 динара у Сарајеву (1.263% скупље него у Новом Саду). Нешто мања разлика била је са пасуљем, који је коштао 4,5 динара у Новом саду, а 35 у Сарајеву или кромпиром који је продаван у Београду за 8 динара по килограму, а у Сарајеву за 24. Укупно узев, према подацима до којих је дошао Привредни савет, корпа 11 одабраних намирница најмање је коштала у Војводини (Новом Саду – 216,8 динара), двоструко је била скупља у Скопљу (444,5 динара) и Београду (463 динара), око три и по пута је за њу требало издвојити

43 За Загреб нису наведени подаци. АЈ-40-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945.

44 Исто.

у Загребу (769,47 динара) и готово пет пута више у Сарајеву⁴⁵ (табела 1 и графикон 2).

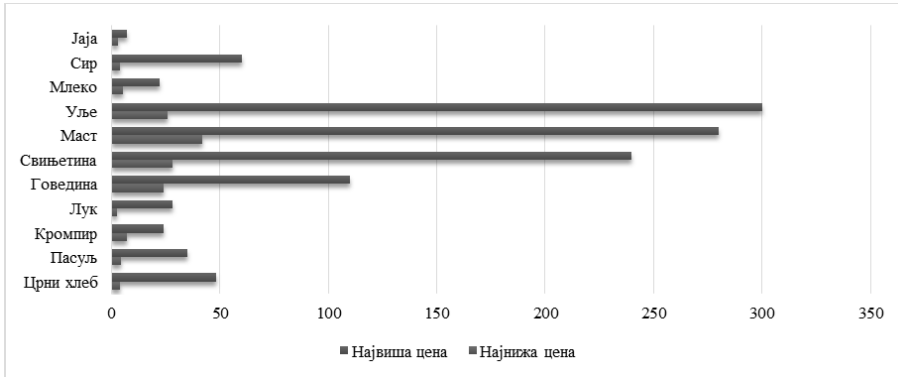
Табела 1: Намирнице на слободном тржишту, 1. јула 1945.
(у динарима)

	Београд	Нови Сад	Скопље	Загреб	Сарајево
црни хлеб (кг)	7,5	3,8	6,5	6,67	48
пасуљ (кг)	6	4,5	14	20	35
кромпир (кг)	8	18	7	12	24
лук (кг)	3	2,5	7	28	8
говедина (кг)	65	24	60	84	110
свињетина (кг)	80	28	80	98	240
маст (кг)	110	42	160	280	280
уље (л)	110	26	90	210	300
млеко (л)	15	5	12	21	22
сир (кг)	55	60	4	4,9	7
јаја (комад)	3,5	3	4	4,9	7
<i>Укупно</i>	<i>463</i>	<i>216,8</i>	<i>444,5</i>	<i>769,47</i>	<i>1.081</i>

Извор: АЈ-40-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945. и Цене и ситуација на тржишту, 1945.

⁴⁵ Исто; АЈ-40-17-31, Цене и ситуација на тржишту, 1945. - Подаци су унеколико мањкави јер их нема за друге веће градове и седишта покрајинских (републичких) влада (Љубљана, Подгорица), а с обзиром да је замена новца (куна НДХ за динаре ДФЈ) у БиХ обављена од 15. до 25. VI 1945, а у Хрватској од 30. VI до 9. VII 1945, подаци које је прикупио Привредни савет за те две републике нису апсолутни, већ приближни.

Графикон 2: Максимална разлика у ценама намирница
на слободном тржишту
1. јула 1945. (у динарима)

Извор: АЈ-40-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945. и Цене и ситуација на тржишту, 1945.

Када се, међутим, из потрошачке корпе издвоје производи из корпуса индустријске робе, онда је стање са ценама сасвим супротно односима цена уоченим код намирница. Занемарујући производе који недостају и који нису узети у обзир у извештају који је рађен за потребе Привредног савета, уочава се да је од оног што је на тржишту колико-толико расположиво најмање новца било потребно издвојити у Сарајеву, а највише у Београду. У Загребу је било потребно издвојити око 20–25% мање новца него у Београду, а у Новом Саду око 40–45% мање. Поједини производи били су релативно уједначени, без обзира о којем граду је реч. Код вина је разлика између најјефтинијег, од 23 динара, и најскупљег, од 43,26 динара, износила 88%, разлика у ценама сапуна и ципела износила је 114%, док су се цене шећера у коцкама разликовале 128%. Међутим, код других производа разлике су биле огромне. Штоф је био 268%, а кошуља 314% скупља у Београду него у Новом Саду, ракија је била 362% скупља у Загребу него у Београду, за чарапе и доњи веш Београђанину је било потребно 483%, односно 700% више новца него Новосађанину, а буковина и грабовина за огрев Загрепчана била је 646% скупља него у Сарајеву (табела 2 и графикон 3).⁴⁶

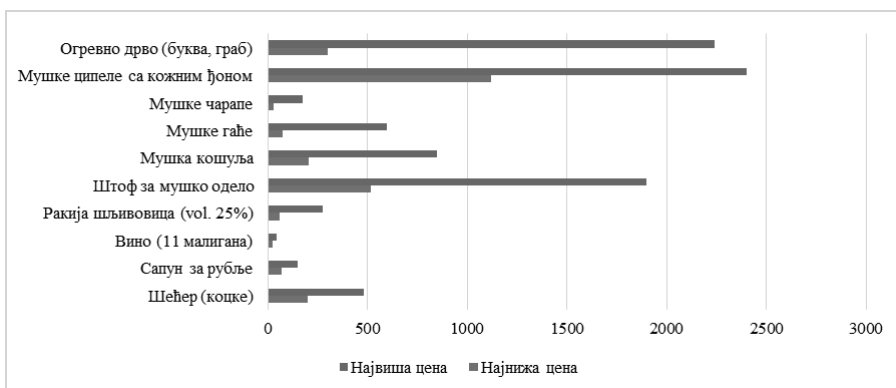
46 Крајности би можда биле веће да је Привредни савет прикупио све податке, нарочито за град Скопље. Видети: АЈ-40-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945. и Цене и ситуација на тржишту, 1945.

Табела 2: Индустијски производи на слободном тржишту,
1. јула 1945. (у динарима)

	Београд	Нови Сад	Скопље	Загреб	Сарајево
шећер, коцке (кг)	480	300	200	245	210
сапун за рубље	140	150	100	70	90
вино, 11 малигана (l)	30	25	23	43,26	35
ракија шљивовица, 25% vol. (l)	60	100	80	277,5	108
штоф за мушко одело (м ²)	1.900	515	x ⁴⁷	525	x
мушка кошуља	850	205	x	700	315
мушке гаће	600	75	x	385	560
мушке чарапе	130	30	x	175	56
мушке ципеле са кожним ђоном	2.400	x	x	x	1.120
огревно дрво – буква, граб (м ³)	2.000	1.500	x	2.240	300

Према: АЈ-40-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945. и Цене и ситуација на тржишту, 1945.

Графикон 3: Максимална разлика у ценама индустријских
производа на слободном тржишту, 1. јула 1945. (у динарима)

Извор: АЈ-40-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945. и Цене и ситуација на тржишту, 1945.

47 x – без података.

Разлике у ценама истог производа у различитим местима нису се јављале само између федералних јединица већ и унутар њих. У јуну 1945. у Србији, сем раније поменутих разлика у цени хлеба, знатно другачије цене у зависности од области и града имало је и мноштво других производа. Цена пасуља износила је у Сремској Митровици 3 динара, у Зајечару, Јагодини и Ужицу 4, у Београду 5, у Крушевцу и Суботици 6 и у Прокупљу 10 динара. Свињско месо се могло купити за 35 динара у Суботици и Сремској Митровици, али у Крушевцу и Ужицу износило је 60, а у Београду чак 80 динара за килограм (128% скупље од најјефтинијег). Цена масти се кретала од 50 у Сремској Митровици до 110 динара у Ужицу, млека од 3 у Суботици до 12 динара у Београду итд. Најуравнотеженији је био распон цена шећера (260 у Прокупљу, 400 у Крушевцу и Београду – разлика од 53,8%). Колоњални (монополски) производ који је био у најширој употреби, шибике, износио је најмање у највећем граду, Београду, 1,5 динара по кутији, док је у Крушевцу и Суботици био 300% скупљи и плаћао се 6 динара.⁴⁸ Не само да су постојале огромне разлике у цени исте робе на слободном тржишту, већ се аномалија јављала и код нормираних цена. То се нарочито јављало у Македонији, где су цене (очигледно у некоординацији) нормирали и локални и срески НО.⁴⁹

Да ствар буде још конфузнија, разлике у ценама нису се ограничиле само на различите округе већ су постојале и унутар округа, па и унутар појединачних места (градова). Битан фактор у креирању амбијента ценовне нестабилности чинила су велика колебања цена у истом месту, у зависности од времена. На тржишту Београда, највећем и најдинамичнијем у земљи, цене су се у току друге половине јула 1945. дизале и спуштале у осетним, па и веома великим распонима. Цена пасуља кретала се 4–65 динара за килограм, бораније 14,5–24, парадајза 8–28, кеља 22–30, кромпира 8–10, шљива 14–30, лубеница 10–40, грожђа 40–80, масти 110–120, чварака 100–120, кобасица 120–140, свињетине 80–86, саламе 130–150, меда 280–300 и јаја 3–3,8 динара за комад. Како је пољопривредна сезона била у пуном јеку приликом колебања цене воћа и свежег поврћа почеле су да показују тенденцију пада. Дешавало се да колебања на дневном нивоу достигну разлику од чак 50%.⁵⁰

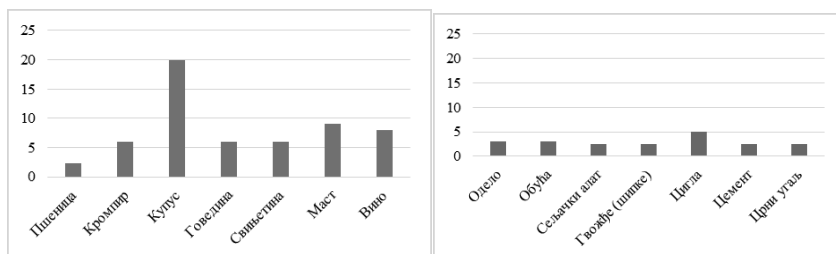
48 АЈ-40-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945. и Цене и ситуација на тржишту, 1945.

49 АЈ-40-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945.

50 Исто; АЈ-40-17-31, Цене и ситуација на тржишту, 1945.

Цене индустријских производа такође су показивале тенденцију раста, али њихово повећање далеко је заостајало за растом цена пољопривредних производа јер су углавном биле подложне контроли. „Маказе цена“ у корист индустријских, а на штету пољопривредних производа, путем монопола и заштитних царина успостављене су још у Краљевини Југославији. Тај тренд ће власти ДФЈ настојати да наставе и појачају. Приликом нормирања цена уредбом од 20. априла 1945. власт је настојала да отвори „маказе цена“ у корист индустријских производа, али тај покушај није се показао успешним због недостатка робе која се могла набавити по нормираним ценама. Из тог разлога „маказе цена“ добиле су супротан смер, па је у поређењу са ценама из 1938. године повећање цена кључних прехранбених (пољопривредних) производа износило јуна 1945. од 2,25 до 20 пута, а кључних индустријских производа од два и по до пет пута (графикони 4–5).

Графикони 4 и 5: Упоредни преглед обима повећања цена пољопривредних и индустријских производа у односу на 1938. годину

Извор: АЈ-40-17-31, Питање цена и доноса на тргу, 1945.

Такву разлику у ценама, међутим, пољопривреда није била кадра да искористи. Државна имања, због високих надница и придржавања контролисаних цена, нису ту разлику остваривала, сиромашни сељаци су морали да купују већину животних намирница па су повишене цене пољопривредних производа ишле против њихових интереса, а богатији сељаци су гомилали новац, али нису могли да га искористе, осим на црној берзи, где је био обесцењен. Иако су анархија на тржишту робе широке потрошње и кршење прописа о ценама и о сузбијању шпекулације (што је потирало ефекте прописа о зарадама) били карактеристични пре свега за Србију и Војводину, њихови ефекти се неће задржати само на тим областима. Како

је наведено у једном извештају, подривање политике цена погодило је „у првом реду наше радне масе, нашу индустрију а с тим и целу привреду и њену обнову“.⁵¹

Спољна трговина, пре свега економско повезивање са СССР-ом, од кога се пуно очекивало, до лета 1945. године углавном је показивала негативне последице. Први проблем био је низак курс динара према рубљи, на којем је инсистирала совјетска страна,⁵² што је чинило да совјетска роба на тржишту ДФЈ буде скупа. Поред тога, ниска продуктивност у предузећима ДФЈ је подизала цену њених роба, па оне нису могле бити конкурентне на спољнотрговинској пијаци. Како су девизе биле неопходне, онда се на спољној пијаци југословенска роба продавала испод реалне цене, а разлика је надокнађавана на унутрашњем тржишту, што је имало неповољно дејство на домаће цене.

Анализа кризе цена

Прву фазу обнове карактерисала је провизорност у свим аспектима. Због несташице сировина, материјала, горива, транспортних средстава и квалификованих људи, а на другој страни нових машина и техничких делова за истрошене уређаје, обнова је била испуњена многим примерима инвентивности мајстора и радника. Та појава, која се објашњава наставком такозване „партизанске импровизације“, вреднована је као средство које је доводило до „рушења старих узора норматива и невиђеног радног учинка“. Извесно је да је власт ДФЈ била склона импровизацији и кад је креирање и спровођење економске политике у питању, између осталог и политике цена и снабдевања, али то није било тако једноставно као адаптирање неког новог резервног дела на стару индустријску машину.

Државна политика цена била је до лета 1945. сломљена и слободно тржиште је преовладало. Становници градова претежно

51 АЈ-40-17-31, Цене и ситуација на тржишту, 1945.

52 Паритет валута установљен је маја 1945. у односу 9,44 динара за 1 рубљу. Иако је динар ДФЈ ревалвиран у односу на динар Краљевине Југославије за око 7,3%, такав курс није био повољан за југословенску страну. Међутим, курс је служио само као обрачунска јединица, а не и за стварну размену, пошто се ни динари ни рубље нису смели износити из земље. Након деноминације рубље, децембра 1947, курс је постао још неповољнији. АНБ, 1/III, Историјска архива, к. 385-2, акт бр. 8876/1, упућен Војној мисији СССР у Београду 24. V 1945. и акт Девизне дирекције од 6. VII 1945.

су се снабдевали на том тржишту по ценама које су утврђивали приватни произвођачи и трговци. Пораст цена највише је погађао радништво и сиромашне сељаке, али и остале запослене чији су приходи лимитирани у диспропорцији зараде–цене која није важила на слободном тржишту. Стога је реална вредност зарада непрестано била у паду. Систем је запао у колоплет у којем је несташица поговарала расту шпекулација, а шпекулације су повећавале несташицу. Предузећа у власништву или под контролом државе, чији је број свакодневно растао услед мера подржављења, нису бележила производне успехе и готово у целини пословала су са дефицитом. Пад вредности надница и пословни неуспеси стварали су парадоксалну ситуацију – истовремено су претили незапосленост и криза недовољне производње. Беспослица је претила не зато што се привреда суочила са хиперпродукцијом, већ зато што није било сировина, што су саобраћај и организација рада били лоши, што је све водило спором подизању продуктивности и отежаној обнови привреде.⁵³ У земљи се појавила глад, која је претила да постане општа.⁵⁴

У врху Партије било је већ средином августа 1945. јасно да су се прописи о зарадама урушили, јер су директори предузећа настојали да што више дају запосленима максималне наднице, док су партијски комитети затајили. Констатовано је да је снабдевање радничке класе тешко и да су шпекуланти овладали тржиштем, а синдикати нису учинили све што је у њиховој моћи да то спрече. Општи пораст цена снизио је реалну вредност надница, па су и трошкови у мензама порасли за 30–50%. Продуктивност је опадала из месеца у месец и растао је број нерентабилних предузећа. Чак и у индустријски најразвијенијој и организационо најуређенијој покрајини, Словенији, недостатак масноћа, кромпира, шећера и других намирница, узроковао је „замор“ радништва и пад продуктивности. Било је крајева у којима је степен искоришћености производних капацитета једва достигао 30%, а у целини узев није у просеку прелазио 50%.⁵⁵

53 *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945 – 7. jul 1948)*, prir. Branko Petranović, (Beograd: Arhiv Jugoslavije, Službeni list SRJ, 1995), 403–404 (nap. 43).

54 Такво стање било је очигледно и о претњи су говорили представници Унре и страни дописници у Југославији. АЈ, Фонд 112 (Новинска агенција Танјуг), „Живот у Југославији“, извештај дописника Ројтерса, Данкана Хупера, 3. IX 1945, билтени, септембар 1945, књига I, 19–23.

55 *Zapisnici Politbiroa*, 77–78, 402–404; АЈ-17-104-104, Пад производње индустрије и рударства Словеније у вези с недовољном прехраном радништва, 20. I 1946.

Иако је КПЈ констатовала као отежавајуће факторе недостатак сировина, проблеме у саобраћају, недостатак кадра, недовољно ангажовање Партије и синдиката, неспособност појединих функционера, пад продуктивности, одржавање нерентабилних предузећа и патронистички однос директора, корупцију, флукуацију и слабу дисциплину радника, неуспех при ангажовању приватног капитала (покушај реализације идеје о мешовитим акционарским друштвима није дао резултата) и његов бег у шпекулантске воде, слабо социјално законодавство – стиче се утисак да приликом анализирања узрока проблема није предност дата економско-политичким факторима, већ је и ту идеологија апострофирана као кључни проблем, а сопствени недостаци пре су овлаш поменути него критички објашњени.⁵⁶

Као сопствени неуспеси јасно су подвучени слабо ангажовање партијских комитета у пружању помоћи предузећима, недовољан рад при изради социјалног законодавства и неразрађен став КПЈ према улози синдиката. Синдикат је са више аспеката проглашен кривим за неуспех на пољу продуктивности, зарада и цена. Међутим, Партија није била кадра да се осврне на сопствене пропусте у доношењу крутих административних мера, на последице конфискације и других видова подржављења и на огромно неискуство у сопственим редовима. Занемарујући озбиљне недостатке у објективним околностима, енормни мањак стручног кадра и сопствену немоћ и незнање, „пролом“ цена на тржишту августа 1945. Влајко Беговић из Агитпроп одељења ЦК КПЈ окарактерисао је као економско-политички удар који су извели „капиталистички елементи“. Сматрао је да се у трговини концентрисала ре-

- Још у јуну 1945. било је јасно да нови производни циклус не даје резултате. У Министарству индустрије утврђено је да многе фабрике раде са губицима и да у њима владају нерад и расипништво. Управници предузећа исплаћивали су више наднице од прописаних, држали више радника него што им је требало, а производња је била половина предратне. По налогу Политбироа ЦК КПЈ од 16. VII 1945, министар индустрије је наредио прелазак предузећа на акордни систем рада, при чему су, не водећи рачуна о дотрајалости машина и опреме, за основ узете норме из 1939. Када ни након скоро годину дана врх КПЈ не буде задовољан развојем економске ситуације, министар индустрије Хебранг биће смењен због своје „дражвно-капиталистичке“ и „стагнирајуће“ привредне политике. *Zapisnici Politbiroa*, 148–160, 171–180; Радић, „Друштвено-економски положај“, 30; Илић, „Страни радници“, 82.

56 *Zapisnici Politbiroa*, 76–80, (Записник седнице од 17. VIII 1945). - Неке веома негативне економске појаве, попут принудног и изражено неселективног откупа пољопривредних производа нису ни поменути. Видети: Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III/127–128.

акција која користи несразмеру између производне моћи и народних потреба, али да она делује и у производњи јер користи неспособност власти да одреде и контролишу цене. Анархичност се огледала у два начина за зарачунавање цена. Према једном узете су у обзир цене из августа 1939. на које се додавало 30% (*нормирана цена*), а други је цену одређивао калкулацијом израђеном на бази производних трошкова на коју се додавао дозвољени профит (*контрола зараде*). Таква политика цена одражавала се негативно на привреду и на народ. Државна предузећа пословала су готово без изузетка са дефицитом, а приватна предузећа стварала су вишак (који „углавном иде у мрачне канале реакције, а не у сврху обнове наше привреде“) који државни органи нису били у стању да контролишу. Политика цена је учинила да номиналне радничке наднице нису више одговарале стварним потребама радника, а њихова реална вредност наспрам примања из 1939. године није износила ни 50%.⁵⁷

Белике разлике у ценама према местима и њихово колебање према времену у Привредном савету су тумачени недостацима у саобраћају и неорганизованошћу тржишта, што је погодновало шпекулантима да надувају цене. Одговорност је тражена и у аутархичним тенденцијама које су се јављале у појединим окрузима.⁵⁸

Коначно, највећа „кривица“ приписана је Уреду за цене, у саставу Министарства трговине и снабдевања ДФЈ, његовој лошој организационој поставци и неповезаности са производњом и дистрибуцијом. Када се на седници Привредног савета (6. и 8. октобра 1945) расправљало о раду и укидању Уреда, односно његовом преласку у делокруг Савета,⁵⁹ министар Никола Петровић и други чланови овог тела изнели су низ пропуста. Главна замерка била је спорост, а узрок

57 *Zapishnici Politbiroa*, 403; *Сл. лист ДФЈ* 24/1945. - Занимљиво је да није довољно подвучена околност која је на снабдевање храном имала енормни утицај. Занемарено је огромно смањење броја стоке (45–70% у односу на период пре рата), што је омогућило расподелу тек 7,1 килограм меса и 3 килограма масноћа по становнику и велики неуспех у обезбеђењу хране засејавањем већих површина пољопривредног земљишта (током сетве 1944/45. хлебним житом је у земљи засејано 36% мање њива, а у Војводини чак 43% мање него 1939. године). АНБ, 1/III, АИС, Билтен бр. 1 Комисије за привредну обнову, 24. III 1945.

58 АЈ-40-17-31, *Цене и ситуација на тржишту*, 1945.

59 Савезни уред за цене као технички орган Комисије за политику цена и надница при Привредном савету и републички при председништвима земаљских влада основани су Уредбом о одређивању и контроли цена, од 24. X 1945. године. *Сл. лист ДФЈ* 84/1945.

томе министар је видео у наслеђеним чиновницима „старе Југославије“ и њиховом бирократском раду, али констатоване су и друге грешке попут везивања органа за цене за једно министарство, непостојања координације и плана, недостатка опште линије плана (с којим би се усклађивали појединачни планови), допуштања промене намене неких предузећа (што је угрожавало производни план одређене делатности), неуређеног питања финансирања предузећа, мањкавости калкулација и др.⁶⁰

На истој седници председник Комисије за одређивање политике цена и надница Привредног савета Јаша Давичо је поднео реферат о политици цена у ДФЈ у којем је представљено стање на пољу цена и дати предлози за њихово довођење у ред. Констатовано је да ни након интервенције власти у домену цена, уложеног напора на снабдевању становништва и увођења казних мера за непоштовање прописа о ценама и снабдевању, ситуација није онаква „каква би могла и каква треба да буде“.⁶¹ Изнет је низ стручних замерки, попут неусклађености цена произведених добара (на складишту) и нових производа, цена појединих сировина виших него што је била вредност готових производа, неправилног укључивања у цену производних калкулација, прениско или превисоко нормиране цене, измицања појединих производа из контроле цена (и то оних који директно подижу трошкове живота и обарају реалну вредност зарада – већина поврћа, воћа и млечних производа), оптерећења истих производа нормираном ценом и контролом зараде,⁶² као и пропуст у ор-

60 *Zapisnici sa sednica Privrednog saveta Vlade FNRJ 1944–1953*, I–IV, prir. Miodrag Zečević, Bogdan Lekić, (Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1995), I/33–36.

61 АЈ-40-17-31, Реферат о политици цена у ДФЈ, 7. VIII 1945 (о реферату се расправљало два месеца након његовог настанка).

62 Интервенција државе у домен цена састојала се од два вида – нормирања цена и контроле зараде. Нормиране цене су примењене код највећег броја индустријских и занатских добара створених пре 20. IV 1945. године (паритет – цена из августа 1939. године увећана за 30%) и код дела пољопривредних производа (житарице, индустријско семе и биље, стока и сточни производи). Контрола зараде је примењивана код новопроизведених индустријских и занатских добара (фиксирање цене на основу производне калкулације), код новонабављених индустријских и занатских производа (набављачу робе се фиксира маржа бруто зараде), код предмета који нису наведени у решењима о производима са нормираним ценама и производима са слободним ценама и код занатских услуга.

Као пример за оптерећење истог производа обема нормама наведени су водоводни вентили. Цена вентила затечених на стоваришту пре 20. IV 1945. године одређена је на 500 динара, док је нови вентил, произведен у Осичкој левео-

ганизационом устројству апарата за фиксирање и контролу цена.⁶³ Ради регулисања цена, исправног снабдевања и сузбијања црне берзе основан је низ набавних предузећа (Пољопромет, Окнап, Гранап, Нама и др.), што је Давичо ценио као позитиван корак. Међутим, та су предузећа била скупа и бирократска. Само у Београду Пољопромет и Гранап поскупљивали су цену хлеба за два динара по килограму, а разлог томе била су три и више претовара и манипулације пре него што брашно стигне у пекаре. Коначно, многи пољопривредни производи били су на режиму контролисане зараде (калкулација се радила на основу докумената о набавној цени, на коју се додавала дозвољена маржа), што није стимулисало трговце да набављају по најнижим ценама, јер је набавка по вишим ценама омогућавала већу бруто зараду, а и набавна документа могла су се лако злоупотребити.⁶⁴

Питању прихода, цена и снабдевања становништва власт је посветила велику пажњу и уложила знатно време и труд. Томе неупитно сведочи активност на доношењу прописа. Само до половине 1945. године разни законодавни и органи управе, од Председништва АВНОЈ-а, преко НКОЈ-а и Министарског савета ДФЈ до свих ресорних министарстава и других органа који су израђивали опште прописе, донели су укупно 410 аката (закона, уредби, одлука, решења, упутстава, тумачења и сл.), од којих се око трећине односило на, у ширем смислу говорећи, обезбеђење стандарда становништва, односно на питања зарада, помоћи, накнада и других принадлежности, као и на питања цена, новца (повлачења и курсева за замену), категорија „скупоће“, артикала у слободној и „везаној“ продаји, снабдевања.⁶⁵ Ценама су у том периоду била посвећена 52 савезна прописа, а до краја 1945. њихов број је повећан за још 96 аката (укупно

ници нормиран на 3.500 динара, тако да је трговац требало да прода седам вентила са стоваришта како би набавио један нови. АЈ-40-17-31, Реферат о политици цена у ДФЈ, 7. VIII 1945.

63 Уред за цене при Министарству трговине и снабдевања имао је недовољно јасно одређен положај и надлежности, многа предузећа нису знала да постоји тај уред, разна федерална министарства имала су своја одељења за цене, није било координације елемената који утичу на планско одређивање цена, поступало се искључиво по техничким, а не и економским критеријумима и сл. АЈ-40-17-31, Реферат о политици цена у ДФЈ, 7. VIII 1945.

64 АЈ-40-17-31, Реферат о политици цена у ДФЈ, 7. VIII 1945.

65 У тој процени нису узети у обзир општи акти о буџету, порезима, таксама, трошаринама и разним видовима подржављења, који су такође утицали на живот становника, али не тако непосредно. Видети: *Сл. лист ДФЈ, Регистар за I полугође 1945 године*, (Београд: Службени лист, 1945).

148 претежно решења).⁶⁶ Несумњиво велики напор дела државних структура, због сплета објективних, али и бројних субјективних неповољних фактора, није још дуго успео да стабилизује стање и успостави равнотежу у равни зараде – цене – снабдевање. Позитивни помаи који ће се приметити наредне, 1946. урушиће се услед лоше жетве, а потом ће колоплет политичких и економских криза које су се смењивале и укрштале током наредних неколико година учинити да реална стабилизација закасни за престанком ратних дејстава готово читаву деценију.

Резиме

Смиривање привредне и социјалне ситуације након Другог светског рата захтевало је успостављање равнотеже између зарада, цена и снабдевања. Нове власти из редова КПЈ рано су почеле да се баве тим питањима, тим пре што је већина становника била у лошем материјалном положају. Одлукама о зарадама, с краја 1944. године, подигнута су примања запослених, али недостатак робе широке потрошње и слабо снабдевање погодовали су развоју црне берзе и поништили дејство раста плата. Ново повећање плата, замена окупационог новца динаром ДФЈ, строги прописи о забрани шпекулација и друге социјално-економске мере које су усвојене током априла и маја 1945. имале су, због недовољног снабдевања, само краткотрајне ефекте. Раст цена је брзо „истопио“ вредност зарада. Током прве половине 1945. трошкови живота порасли су више од 100%, а тржиште су карактерисали огромно колебање цена и велика разлика у ценама истог производа, зависно од места продаје, затим „маказе цена“ у смеру супротном од очекиваног (на уштрб индустријских производа, иако је требало да делују на штету пољопривредних производа), као и негативни ефекти спољне трговине (услед неповољног паритета валута, пре свега високог курса рубље, као и ниске продуктивности у земљи). Приликом анализирања неуспеха политике зарада и цена власт се само мањим делом осврнула на економске недостатке и своје погрешке, а више на политичко-идеолошке разлоге и нарочито деловање „капиталистичких елемената“.

66 Исто; Сл. лист ДФЈ. Регистар за II полугође 1945. године. (Београд: Службени лист, 1945).

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Fond 40, Privredni savet FNRJ; Fond 17, Ministarstvo industrije FNRJ; Fond 112, Novinska agencija Tanjug.
- Arhiv Narodne banke. Fond 1/III, Narodna banka Jugoslavije 1945–1992.
- Tito, Josip Broz. *Sabrana djela*, tom 24: 6. oktobar – 15. novembar 1944, priredio Milovan Dželebdžić. Beograd: NIRO Komunist i BIGZ, Zagreb: Izdavačko knjižarsko preduzeće Naprijed, 1982.
- *Zapisnici NKOJ-a i Privremene vlade DFJ 1943–1945*, priređivači Branko Petranović, Ljiljana Marković. Beograd: Memorijalni centar „Josip Broz Tito“, 1991.
- *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945 – 7. jul 1948)*, priredio Branko Petranović. Beograd: Arhiv Jugoslavije, Službeni list SRJ, 1995.
- *Zapisnici sa sednica Privrednog saveta Vlade FNRJ 1944–1953*, knjiga I, priređivači Miodrag Zečević, Bogdan Lekić. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1995.
- Berend, Ivan T. *An Economic History of Twentieth-Century Europe: Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. doi: 10.1017/cbo9780511800627
- *Ekonomski leksikon*, glavni redaktor Zoran Pjanić. Beograd: Savremena administracija, 1975.
- Filipović, Milenko. *Obnova naše industrije: prvi bilans*. Beograd: Sindikalna biblioteka, 1946.
- Hadži-Pešić, Jovan. *Novac Jugoslavije 1944–1992*. Beograd: Narodna banka Jugoslavije, 1995. (cyrillic)
- Ilić, Saša S. „Strani radnici i stručnjaci u privredi Jugoslavije 1945–1950. godine“. Doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2018. (cyrillic)
- Ilić, Saša. „Od nade do razočaranja – pomoć Sovjetskog Saveza u izgradnji jugoslovenske privrede (1945–1948)“. *Godišnjak za društvenu istoriju* 1/2016, 37–63. (cyrillic)
- Latifić, Ibrahim. *Jugoslavija 1945–1990: Razvoj privrede i društvenih delatnosti*. Beograd: Društvo za istinu o antifašističkoj narodno oslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941–1945, 1997.
- Milošević, Srđan P. „Agrarna politika u Jugoslaviji (1945–1953)“. Doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2015. (cyrillic)
- Petranović, Branko, Čedomir Štrbac. *Istorija socijalističke Jugoslavije: Opšti pregled* I. Beograd: Radnička štampa, 1977.
- Petranović, Branko. „Jugoslovensko-američki odnosi 1945–1948“. *Tokovi revolucije* 1/88, 95–128. (cyrillic)
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije* III. Beograd: NOLIT, 1988.

- Petranović, Branko. *Jugoslavija na razmeđu (1945–1950)*, urednik Zoran Lakić. Podgorica: CANU, 1998. (cyrillic)
- Radić, Radmila. „Društveno-ekonomski položaj radničke klase u Srbiji u periodu od 1945. do 1950“. *Tokovi revolucije XX–XXI/1988*, 5–104. (cyrillic)
- Radić, Radmila. „Obnavljanje sindikata i položaj radničke klase u Srbiji poslednjih dana rata“. *Tokovi revolucije XIX/1986*, 341–369. (cyrillic)
- Stojanović, Željko. *Nacionalni katalog novčanica Srbije i Jugoslavije*. Beograd: Sanimex, 2007

- *Službeni list DFJ* (1945)
- *Službene novine KSHS* (1920, 1921, 1928)
- *Službene novine KJ* (1930)

Summary

Saša Ilić

The Collapse of Wage and Price Policies in the Summer of 1945

ABSTRACT: The paper presents the wandering of the new DFY authorities on wage and price policy issues and their inability to balance the cash income and supply ratio of basic necessities of life. Numerous organizational efforts and scope of normative activity in the face of general poverty, economic disintegration, and lack of staff, did not stabilize the situation and the government contributed to the price collapse in the summer of 1945 with its disfavor.

KEY WORDS: Wage, Price, Supply, Black Market, Controlled Market, Consumer Basket, Democratic Federal Yugoslavia

The calming of the economic and social situation after World War II necessitated a balance between wages, prices and supply. The new KPJ authorities began to address these issues early because most of the population was in a dire financial position. At the end of 1944 wage acts were adopted and employee income was raised, but lack of consumer goods and poor supply favored the black market and undermined the effects of wage growth. The new wage increases, the replacement of occupation money with the DFY dinar, stringent anti-speculation regulations, and other socio-economic measures adopted during April-May of 1945 only had short-term effects due to insufficient supply. The price increase quickly “melted” the value of earnings. During the first half of 1945, the cost of living increased by more than 100%, the market showed huge a fluctuation in prices and major difference in prices of the same product, depending on the place of sale, the “price scissors” went in the opposite direction as expected (to the detriment of industrial products, although they were supposed to act to the detriment of agricultural products), as well as the negative effects of foreign trade (due to unfavorable currency parity, above all the high ruble exchange rate and low productivity in the country). In analyzing the failure of its wage and price policy, the government downplayed the various economic disadvantages, especially its own mistakes and saw political-ideological reasons and especially the campaign of the “capitalist elements” as the bigger problem.